

ВІДЛУННЯ

ВікіВ

01.2004

**ДО ПЕРЕДІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ
ЛАВРСЬКОЇ ДЗВІНИЦІ**

**ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.
ЛАНДШАФТ ІСТОРИЧНОГО МІСТА**

**ВАСИЛЬ СИМИРЕНКО — МЕЦЕНАТ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ**

**ЧИ БУТИ ЧЕРНІГОВУ
ТУРИСТИЧНОЮ МЕККОЮ**

Монеты, найденные во время раскопок Персидского двора Ханского дворца

кой выполнена из глины белого цвета. Такие трубки французского производства появляются на наших памятниках в XIX в.

Стеклянные изделия, довольно многочисленные, делятся на три разновидности: винные бутылки коричневатого-зеленого стекла, судя по размерам и форме поддона — для шампанского, бутылки из белого прозрачного стекла, штофы из белого и зеленого стекла, аптечные пузырьки, тонкостенные миски или банки с подтреугольным венчиком. Появление на территории двориков дворца аптечных пузырьков объясняется тем, что в годы Крымской войны здесь находились госпитали для солдат и офицеров. Способ оформления венчика бутылок, штофов и пузырьков (обмотка стеклянной нитью), разная толщина стекла, плавные и в то же время неровные очертания профильных частей говорят о довольно ранней датировке посуды — серединой — второй половиной XIX в. Имеется и фрагмент синего глушеного стекла, которое получило повсеместное распространение как раз в этот период времени (Ашарина, 1982).

Исследуя динамику развития Бахчисарайского Ханского дворца с XVI—XVIII вв., в частности, проблему раннепланировочной структуры, нельзя не остановиться на его декоративном оформлении, которое демонстрирует нам замечательные образцы

крымско-татарского орнаментального искусства, особенно интересные тем, что они и по композиции, и по стилистике узоров, и по цветовой гамме выразительно отличаются от образцов других школ восточного орнаментального искусства и составляют самостоятельную крымско-татарскую школу.

Конечной целью этих исследований является археологическое изучение и реконструкция Персидского двора Ханского дворца и воссоздание в нем восточного сада со всеми элементами садово-парковой архитектуры XVI—XVIII вв.

¹ Засылкин П. Памятники архитектуры крымских татар. — М., — 1928.

² Кондараки В.Х. В память столетия Крыма. — М. — 1883. — С. 289. Там же — С. 296.

Олександр МОРОЗОВ

МІСЬКИЙ МАГІСТРАТ – НЕВІД’ЄМНА ЧАСТИНА ІСТОРИЧНОГО ЛАНДШАФТУ НІЖИНА

Серед історичних пам’яток Ніжина, що були втрачені, але мають всі підстави бути відтвореними, є корпус міського магістрату з торговими рядами, що був споруджений у другій половині XVIII ст. за проектом відомого архітектора Андрія Квасова.

На думку фахівців з Київського науково-дослідного інституту теорії архітектури та містобудування, які свого часу провели ґрунтовне дослідження історичної забудови міста, руйнування таких будівель, як триярусна дзвіниця Всіхсвятської церкви,

Успенська церква, міський магістрат, дзвіниці Миколаївського собору та Петро-Павлівської церкви Благовіщенського монастиря, можна віднести до найбільш суттєвих втрат історичного ландшафту не тільки Гоголівської вулиці, але й усього міста. На їхнє переконання, «у зв’язку з виключною цінністю та цілісністю історичного середовищного типу... режим регенерації передбачає відновлення таких втрачених елементів, як колишня Грецька вулиця та паралельна їй вулиця, що з’єднували вулиці Гребінки та Гоголя і проходили поряд з

Грецькими та Троїцькою церквами, відбудову фронту забудови Гоголівської вулиці»¹. Наявність історичних матеріалів (старі фотографії, креслення планів та фасадів) дозволяють вже сьогодні здійснити перший крок у напрямі регенерації історичного ландшафту міста, зокрема — відбудувати зруйновані дзвіниці Всіхсвятської церкви, Благовіщенського монастиря і Миколаївського собору, корпус магістрату та відновити колишній Грецький провулок. Ці пропозиції ще у 1990 р. були висловлені фахівцями-архітекторами О. Пламеницькою та О. Лялюшок, а у 1992—1993 рр. підтримані авторським колективом під керівництвом В. Сошліки та іншими. Їхні висновки, оформлені у вигляді наукового дослідження, зберігаються тепер в управлінні культури Ніжинського міськвиконкому.

26 березня 1625 р. король Сигізмунд III власним наказом пожалував Ніжину Магдебурзьке право — міське самоврядування, що призвело до бурхливого розвитку та розквіту міста у середині XVII ст. У місті створювався орган міського самоврядування — міський магістрат на чолі з бургомістром, який складався з двох палат: радників («райців») та депутатів («лавників»). На магістрат покладалися функції розгляду юридичних справ (майнових та кримінальних), розподілу й збирання податків та міських зборів, благоустрій міста, підтримання в належному стані вулиць, громадських будівель, фортифікаційних споруд, мостів, грель та гатей.

Дуже швидко Ніжин перетворився на визначний адміністративний, промисловий та торговельний центр Лівобережної України. Уже тоді, на початку XVII ст., на сучасній вулиці Гоголя було збудовано міську ратушу з годинником для розташування в ній міського магістрату². Невдовзі тут сформувався адміністративний центр міста, де розташовувалися великий майдан для громадських зібрань (згодом — Соборна площа), будинки магістратів (міського та грецького), судів, цехові будинки та двори, торговельні ряди тощо.

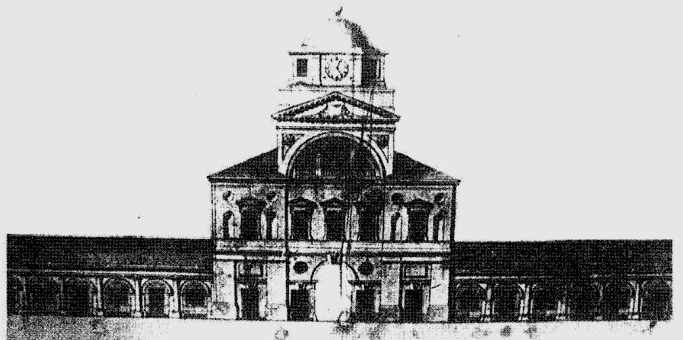
Імовірно, магістратський будинок і ратуша через часті пожежі та військові заворушення неодноразово руйнувалися та перебудовувалися. У середині XVIII ст. згадується в Ніжині «ратушна велика хата». Старий міський магістрат, згідно зі «Справою про всі в Малій Росії казенні будинки» (1781 р.), дійсно нагадував звичайну одноповерхову хату, що складалася із сіней, канцелярії, «при-

судственної кімнати», льодниці та сараю, що були розташовані на одній лінії та під одним дахом³.

Новий цегляний корпус магістрату в Ніжині був побудований за проектом архітектора Андрія Квасова замість попереднього дерев'яного, що згорів у 1754 р. Відомо, що А. Квасов у цей час плідно працював на замовлення Малоросійської колегії, будував собор Різдва Богородиці з дзвіницею та полкову канцелярію у Козельці, а у 1760-х роках брав участь у будівництві трьох церков у Ніжині.

Побудований у Ніжині за його проектом магістрат — це триповерхова цегляна будівля, що являла тип міської ратуші кінця XVIII — початку XIX ст., з восьмикутним дерев'яним «бельведером» (баштою з розташованим на ній годинником). З двох сторін до центрального корпусу прилягали торговельні ряди з лавками та розташованими під ними погребами («льохами»). Центральна будівля мала в основі прямокутник, наближений до квадрату. Нижній поверх на всю ширину посередині прорізувала велика брама, що вела до вулиці поміж Грецькими та Троїцькою церквами.

У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві зберігається кошторис на побудову Ніжинського магістрату, складений у 1771 р. та підписаний А.Квасовим. За кошторисом це мав бути «дом на углу, длина 24 $\frac{1}{3}$ саженой, вышина 6 саженой. Над серединою с медзанином вышиною 5 $\frac{1}{2}$ аршин. В нижнем зтаже лавок больших и средних со сводами 15. Жилих покоев больших и малых со сводами [...]. Сени с 2 лестницами, со двора крыльцо с галереєю на столбах 1. В верхнем зтаже зало большое овальное на углу к улице 1. Комната прихожая челобитчикам овальная на углу к улице 1. Комнат больших и малых 12. Подле зала проходных малых комнат 2. По обоим сторонам дому — двои въездные во двор ворота. Лавок для отдачи в наем больших и малых 14. Пред лавками проходные галереи с аттиками и колоннадами. Под домом, ежели потребно, можно сделать погреба под всеми, или сколько надобно. Равно и под лавками»⁴.

Корпус магістрату в м. Ніжині. Архітектор А. Квасов (ЦДА у СПб., ф. 1488, Оп. 4, спр. 986)

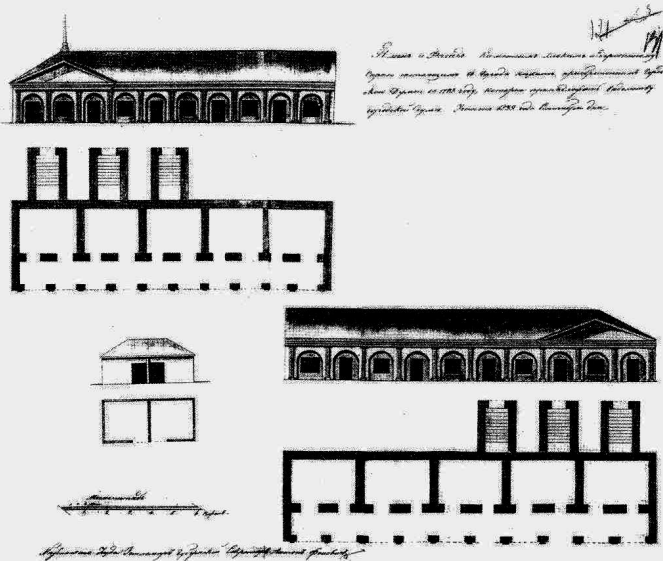
Саме цей проект А. Квасова і був реалізований у Ніжині, хоча й з деякими змінами. Документи, виявлені нами в фондах Ніжинського архіву, дають можливість простежити драматичну долю споруди Ніжинського міського магістрату. Як свідчать джерела, «каменний магістратский корпус построен распоряжением згешнего городского магистрата из суммы, занятой было 1779 года из канцелярии скарбу Малороссийскаго 3000 руб.»⁵. Але в описах Ніжина 1781—1782 рр. цей корпус усе ще показаний як недобудований («оной магистрат без крыши»). Можливо, це були наслідки однієї з пожеж, що так часто спустошували в той час Ніжин, знищуючи дерев'яні конструкції будівель⁶.

Падінню ролі міських магістратів як органів міського самоврядування значною мірою сприяла реформа російського самодержавного уряду 1782 р., коли були влаштовані губернії та міські думи. За магістратами залишено лише поліцейські та судові функції.

Невдовзі нова пожежа значно пошкодила будівлю Ніжинського магістрату. Ось як про це повідомляє «Ніжинський літопис»: «1798 мая 7 против 8 числа пожар сдедался в городе. Погоріли церков Николая з болшим колоколом, все купеческие ряды и городской магистрат»⁷. Ця пожежа завдала споруді значної шкоди, що і стало причиною її подальшого руйнування.

Після пожежі 1798 р. магістратський корпус у Ніжині відбудовує відомий чернігівський архітектор Антон Карташевський (він же — автор проекту добудови Всіхсвятської церкви в Ніжині). До нашого часу дійшли креслення фасаду та планів Ніжинського магістрату, виконані в цей час А. Карташевським (зберігається зараз у Центральному державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі)⁸.

Але, можна гадати, пожежа 1798 р. пошкодила важливі конструкції та фундаменти будівлі магістрату, оскільки вже 1825 року він вимагав значного ремонту: «Щекатурка и карнизы во многих местах опали, от чего и кирпич в стенах выпадает... А от бывших ненастных погод и бурливых ветров в верхнем деревянном этаже в окошках как стекла побились, так и самые рямы деревянные окошечные от трухлости поламались, и на крыше железной на лавках по причине давно опавшей краски от зделавшихся иржавчин поделались во многих местах дыри», але найсуттєвіше, що у стінах з'явилися тріщини⁹.

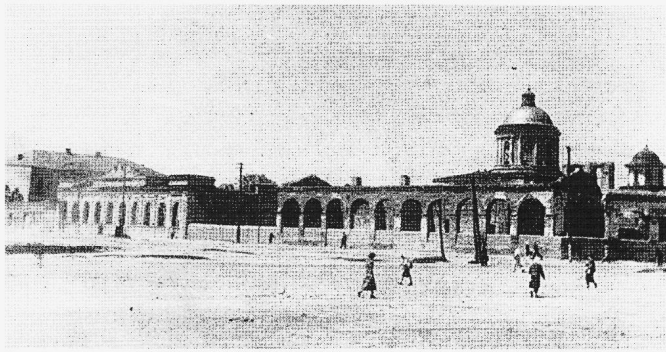
На жаль, керівництво міста як слід не подбало про ремонт корпусу магістрату. З дозволу Чернігівського губернського правління у 1825 році на ремонт будівлі магістрату було виділено 2500 крб. Але ці кошти були витрачені на якісь інші цілі, що згодом стало причиною слідства та судового розслідування. Наслідки були катастрофічними: 1828 року в західній стіні центральної частини магістратського корпусу утворилася значна тріщина, а невдовзі «угол от западной стены снизу обрушился в вышину более восьми аршин, и вся наружная стена отходит от всех поперечных стен»¹⁰.

Невдовзі руйнування стали невідворотними. У червні 1830 р. губернський архітектор Медведов, ніжинський поліцмейстер та члени міської думи оглянули пошкоджений магістратський корпус і констатували: «от пагения 3-й части онаго корпуса сверху до фундамента повреждены прочия стены», і щоб запобігти нещасному випадку, будівлю слід розібрати «до горизонта земли», оскільки вона «непрерменно разрушится в скором времени» та зруйнує торговельні ряди. Магістрат і думу тим часом перевели до найнятого «обивательського будинку».

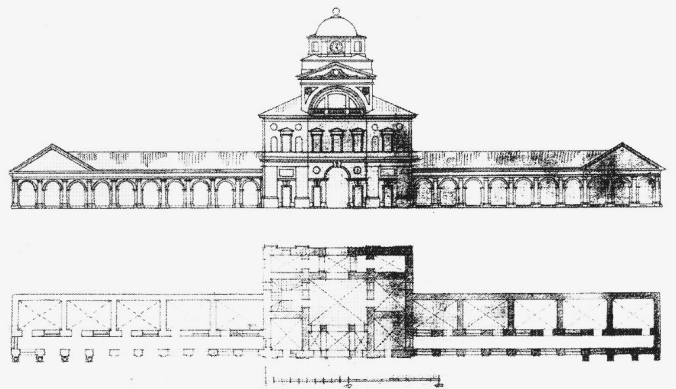
Невдовзі губернське правління віддало наказ: «Оставшиеся развалины магистратского корпуса приказать кому следует в скором времени разобрать и тем сохранить деревянный лес, кирпич и железо из кровли, ибо починка онаго корпуса неудобна»¹¹.

Остаточну розборку центральної частини магістратського корпусу було завершено у 1849 р. у зв'язку із заходами по благоустрою міста, а решт-

Рештки корпусу магістрату в Ніжині.
Фотографія 1950-х років

Будівля магістрату в Ніжині (реконструкція)

ки металокопункції від зламаноґо будинку були продані з «публічного торгу»¹².

Зазначимо, що руйнації зазнав лише центральний корпус магістрату, в той час як бокові торговельні ряди лишалися стояти вздовж Гоголівської вулиці. У 1930-х роках у них, за споґадами старожилів, розміщувались склади споживчої спілки. Під час відступу частин Червоної армії у 1941 р. ці склади не встигли евакуювати і разом із майном спалили. Рештки стін колишнього міського магістрату височили аж до 1957—1958 рр. Про це свідчать фотографії, які тепер зберігаються у фондах Ніжинського краєзнавчого музею. Повністю знесені вони були під час чергової післявоєнної реконструкції міста.

Магістратський корпус і торговельні ряди в Ніжині, що були споруджені за проектом архітектора А. Квасова, безумовно, є унікальною пам'яткою вітчизняного містобудування та історії, невід'ємною частиною історичного ландшафту старого Ніжина. Відбудова цього магістратського корпусу на рештках його фундаментів буде гідним па-

м'ятником 380-річчю міського самоврядування у Ніжині, яке відзначатиметься у 2005 році.

¹ Пламеницькая О., Лялюшок О. Предложения по развитию исторической городской среды Нежина с учетом охраны памятников архитектуры и ценной исторической застройки // Киевский НИИ теории архитектуры и градостроительства. — К., 1990. — С. 15, 22, 30, 40.

² Петровський М. Надання Ніжину Маґдебурзького права у 1625 р. // Чернігів та Північне Лівобережжя. — К., 1928. — С. 305.

³ Таранушенко С. Урядові будівлі Гетьманщини XVIII ст. // Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. — Ф. 278. — Спр. 12. — Арк. 120.

⁴ Там само. — С. 122.

⁵ НФ ДАЧО. — Ф. 341. — Оп. 1. — Спр. 216 (1830 р.).

⁶ Шафонський А. Черпиговського наместничества топографическое описание (рукопись 1782 года). — М., 1851; Таранушенко С. Вказ. праця. — С. 120.

⁷ Ніжинський літопис // ІР НБУВ. — Колекція рукописів Ніжинського інституту кн. Безбородька. — № 34.

⁸ ЦДА у СПб. — Ф. 1488. — Оп. 4. — Спр. 986.

⁹ НФ ДАЧО. — Ф. 341. — Оп. 1. — Спр. 162 (1825 р.).

¹⁰ НФ ДАЧО. — Ф. 341. — Оп. 1. — Спр. 178 (1829 р.).

¹¹ НФ ДАЧО. — Спр. 341. — Оп. 1. — Спр. 216 (1830 р.).

¹² НФ ДАЧО. — Ф. 341. — Оп. 1. — Спр. 653 (1849 р.).

Євґен ВОДЗИНСЬКИЙ

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ. ЛАНДШАФТ ІСТОРИЧНОГО МІСТА

Переяслав-Хмельницький, давньоруський Переяславль — одне з найдавніших міст України. Перша згадка про нього міститься в договорі князя Олега з Візантією 907 року, в якому Переяслав зазначений третім після Києва і Чернігова серед

міст Русі, яким Візантія зобов'язувалася «даяти уклади». Він був столицею удільного князівства, яке разом із землями Київського і Чернігівського князівств складало ядро Київської Русі, Русь як таку.